

PRVKY PÁTÉ SKUPINY

Do této skupiny patří dusík, fosfor, arsen, antimon a bismut. Společnou vlastností těchto prvků je **pět valenčních elektronů** v orbitalech ns a np:

Obecná konfigurace: $ns^2 np^3$ $\uparrow\downarrow$ $\uparrow$ $\uparrow$ $\uparrow$

Nejvyšší kladné oxidační číslo těchto prvků je +V, maximální záporné –III. Doplněním elektronové konfigurace na konfiguraci následujícího vzácného plynu přijmutím tří elektronů je děj energeticky značně nevýhodný, proto se s takovými aniony prakticky nesetkáváme, pouze v některých výjimečných případech u dusíku. Všechny tyto prvky převážně vytvářejí kovalentní vazby, které odvozujeme jednak od jejich základního stavu, jednak (s výjimkou dusíku) od jejich prvního excitovaného stavu.

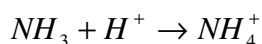
Z	Značka	Název	Relativní atomová hmotnost	teplota		X	Oxidační čísla
				tání	varu		
7	N	dusík	14,007	-210	-195,8	3,00	-III, -II, -I, I, II, III, IV, V
15	P	fosfor	30,973	44,1	280	2,15	-III, III, V
33	As	arsen	74,921	817	610	2,00	-III, III, V
51	Sb	antimon	121,75	630,5	1375	2,10	(-III), III, V
83	Bi	bismut	208,98	271	1560	1,80	III, (V)

DUSÍK

Ve sloučeninách se dusík snaží získat elektronovou konfiguraci následujícího vzácného plynu – neonu:

- vytvořením nitridového iontu N^{3-} , který se vzhledem k vysokému náboji výjimečně vyskytuje v některých nitridech alkalických kovů (Li_3N , Na_3N)
- Vytvořením tří kovalentních vazeb, ať již tří jednoduchých vazeb (NH_3) nebo jedné dvojně a jedné jednoduché vazby ($FN=NF$), popřípadě jedné vazby trojně (N_2).

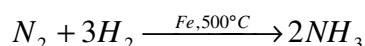
Protože při vytvoření jakékoliv vazby dochází k uvolnění energie a vzniklá sloučenina přechází do stabilnějšího stavu, používá dusík volný elektronový pár na vytvoření koordinačně-kovalentní vazby:

Vlastnosti dusíku

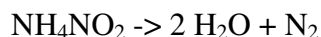
Ve všech skupenských stavech vytváří dusík dvouatomové molekuly N_2 (**molekulový dusík**), který je mimořádně stabilní. **Atomový dusík** není schopen samostatné existence, protože při vytvoření vazby mezi atomy dusíku se v molekulovém dusíku uvolní velké množství energie.

Vazebná energie 946 kJ způsobuje v molekulovém dusíku jeho chemickou inertnost.

Výskyt, výroba a použití dusíku

V laboratoři se dusík připravuje tepelným rozkladem dusitanu amonného:

Průmyslově se dusík vyrábí frakční destilací kapalného vzduchu.

Do obchodů se dodává stlačen v ocelových lahvích označených zeleným pruhem. V laboratořích se používá k vytvoření inertní atmosféry, která zabraňuje oxidaci látek vzdušným kyslíkem. K podobným účelům se používá dusík i v průmyslu. Dusík je základní sloučeninou na výrobu amoniaku, kyseliny dusičné a průmyslových hnojiv. Dusík patří mezi biogenní prvky.

Sloučeniny dusíku

Dusík vytváří celou řadu sloučenin, z nichž většinu zařazujeme do organické chemie. Oxidační číslo dusíku nabývá ve sloučeninách hodnot celých čísel od -III do +V.

Anorganické sloučeniny dusíku se ve větším množství v přírodě vyskytují zřídka, s výjimkou dusičnanu sodného $NaNO_3$ (čilský ledek).

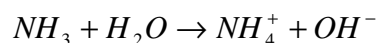
Sloučeniny s vodíkem

Nejdůležitější sloučeninou dusíku s vodíkem je amoniak (čpavek) NH_3 . Je přítomen v nepatrném množství ve vzduchu (vzniká rozkladem dusíkatých organických látek) a v sopečných plynech.

Volný elektronový pár na atomu dusíku a polarita vazeb N – H způsobuje, že mezi jednotlivými molekulami NH_3 vznikají vodíkové vazby. Molekula amoniaku je polární.

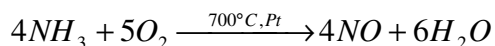
V chemických reakcích má amoniak má amoniak převážně zásaditý charakter, protože působí jako akceptor protonu.

Ve vodě se amoniak dobře rozpouští, přičemž pouze malá část molekul NH_3 s vodou reaguje:

Roztok amoniaku ve vodě se nazývá **hydroxid amonný**. Při reakcích s kyselinami vznikají soli obsahující kationt NH_4^+ , tzv. soli amonné.

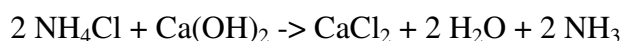
Jednou z nejdůležitějších reakcí amoniaku je jeho reakce s kyslíkem (pro výrobu kyseliny dusičné):

Kapalný amoniak je polární rozpouštědlo, které podléhá (jako voda) autoprotolýze:

V laboratoři se amoniak připravuje působením hydroxidů na amonné soli:

Průmyslově se vyrábí přímým slučováním (syntézou) vodíku a dusíku, tzv. Haberovou – Boschovou metodou:

Amonné soli, obsahující kationt NH_4^+ , jsou bílé krystalické látky, dobře rozpustné ve vodě.

vzorec	název	Použití
NH_4Cl	chlorid amonný	při pájení, v suchých článcích, v lékařství
$(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$	síran amonný	průmyslové hnojivo
NH_4NO_3	dusičnan amonný	příprava NO a třaskavin, průmyslové hnojivo
NH_4CO_3	uhličitan amonný	prášky na kypření těsta
$(\text{NH}_4)_2\text{S}$	sulfid amonný	v analytické chemii

Amoniak se používá k výrobě kyseliny dusičné, uhličitanu sodného (sody) a průmyslových hnojiv.

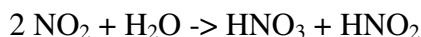
Oxidy a kyslíkaté kyseliny dusíku

Celkem je známo pět oxidů dusíku: bezbarvý N_2O a NO, bezbarvý dimer N_2O_4 , hnědočervený monomer NO_2 a bezbarvá tuhá látka N_2O_5 :

oxidační číslo	oxid		kyselina		příklad soli	
	vzorec	název	vzorec	název	vzorec	název
I	N_2O	dusný	$\text{H}_2\text{N}_2\text{O}_2$	dídusná	$\text{Ag}_2\text{N}_2\text{O}_2$	dídusnan stříbrný
II	NO	dusnatý	HNO_2	dusitá	KNO ₂	dusitan draselný
III	N_2O_3	dusitý				
IV	NO_2	dusičitý	HNO_3	dusičná	NaNO ₃	dusičnan sodný
	N_2O_4	dimer oxidu dusičitého				
V	N_2O_5	dusičný				

Oxidy dusíku je možné připravit redukcí kyseliny dusičné nebo dusičnanů různými redukčními činidly. Vznik jednotlivých oxidů závisí na koncentraci kyseliny dusičné, na síle redukčního činidla a na teplotě, při níž probíhá daná reakce.

Podle reakce oxidů dusíku ve vodném prostředí je můžeme rozdělit na netečné (N₂O) nebo kyselinotvorné:

Kyselina dusičná HNO₃ patří k nejdůležitějším a nejsilnějším anorganickým kyselinám. V čistém stavu je bezbarvou kapalinou. Její 68% roztok se označuje jako **koncentrovaná kyselina dusičná**. Roztoky kyseliny dusičné jsou většinou zbarveny dožluta až dočervena, protože působením světla dochází pomalu k jejímu rozkladu za vzniku NO₂:

Kyseliny dusičná je silné oxidační činidlo. Její oxidační vlastnosti závisí na koncentraci kyseliny, reaktivnosti látky a teplotě reakce.

Obecně platí, že čím je látka reaktivnější a čím kyselina dusičná zředěnější, tím silněji se kyselina dusičná redukuje:

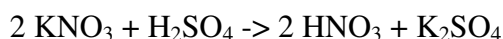
měď (málo reaktivní kov) + kyselina dusičná (koncentrovaná) → oxid dusičitý

měď (málo reaktivní kov) + kyselina dusičná (50%) → oxid dusnatý

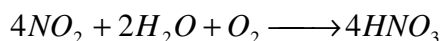
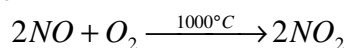
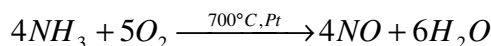
zinek (velmi reaktivní kov) + kyselina dusičná (zředěná) → oxid dusný

Kyselina dusičná oxiduje všechny kovy s výjimkou zlata a některých platinových kovů. Tyto kovy reagují se směsí koncentrované kyseliny chlorovodíkové a koncentrované kyseliny dusičné v poměru 3 : 1 s tzv. **lučavkou královskou**.

V laboratoři se kyselina dusičná připravuje reakcí dusičnanu sodného nebo draselného s koncentrovanou kyselinou sírovou:

Průmyslově se kyselina dusičná vyrábí metodou katalytického spalování amoniaku. Takto vzniklý oxid dusnatý se při teplotě 1000°C oxiduje na oxid dusičitý, jehož reakcí s vodou vzniká kyselina dusičná:

Kyselina dusičná se používá na výrobu barviv, léčiv a výbušnin.

Dusičnany (soli kyseliny dusičné) jsou většinou dobře rozpustné ve vodě. Zahřátím se rozkládají. Dusičnany označované jako ledky jsou průmyslová hnojiva, např. NaNO₃ (čilský ledek), KNO₃ (draselný ledek), NH₄NO₃ (amonný ledek) atd. Dusičnan draselný se používá jako silné oxidační činidlo.

FOSFOR, ARSEN, ANTIMON, BISMUT

Tyto prvky vytvářejí několik alotropických modifikací. Od fosforu jsou známy tři modifikace: bílý, červený a černý fosfor.

Bílý fosfor je velmi reaktivní, nejméně reaktivní je fosfor černý.

Bílý fosfor není na vzduchu stálý (musí se uchovávat pod vodou).

Sloučeniny fosforu, arsenu, antimonu a bismutu

Sloučeniny s vodíkem a halogeny

prvek	hydridy		chloridy
	vzorec	název	vzorec
P	PH ₃	fosfan	PCl ₃ , PCl ₅
As	AsH ₃	arsan	AsCl ₃ , AsCl ₅
Sb	SbH ₃	stiban	SbCl ₃ , SbCl ₅
Bi	BiH ₃	bismutan	BiCl ₃

Oxidy a kyslíkaté kyseliny fosforu

Kyseliny trihydrogenfosforečná H₃PO₄, běžně zvaná kyseliny fosforečná, je nejznámější kyselina fosforu s oxidačním číslem pět. Je to středně silná kyselina, která v tuhém stavu tvoří bezbarvé krystalky. Je velmi stálá a nemá oxidační vlastnosti. Je trojsytná, vytváří tři řady solí, které se používají jako hnojiva (superfosfát).